ABDUQAYUM YO‘LDOSH NASRINING BADIIY-POETIK XUSUSIYATLARI

Zaripova Shukurjon Otajon qizi,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
“O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasi 2-bosqich doktoranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Abduqayum Yo‘ldosh nasrining badiiy-poetik xususiyatlari, obraz yaratish mahorati, badiiy psixologizm va individual uslub masalalari tadqiq etiladi. Yozuvchining roman, qissa va hikoyalarida inson xarakterining ifodalanishi, hayotiy ziddiyatlar talqini, ramziy obrazlar, badiiy detal hamda kinoyaviy tasvir vositalarining poetik vazifalari tahlil qilinadi. Adib nasrida voqelik va qahramon ruhiyati o‘rtasidagi munosabatni yoritishning badiiy imkoniyatlariga e’tibor qaratiladi.

KALIT SO‘ZLAR

Abduqayum Yo‘ldosh, zamonaviy o‘zbek nasri, badiiy poetika, obraz, xarakter, badiiy psixologizm, individual uslub, kinoya, ramziylik, badiiy detal.

KIRISH

Zamonaviy o‘zbek nasrida inson va jamiyat munosabatlari, shaxs ruhiyati, ijtimoiy muhit hamda hayotiy ziddiyatlarning badiiy talqini muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, mustaqillik davri adabiyotida voqelikni tasvirlash bilan birga, insonning ichki dunyosini ochish, uning xatti-harakatlari va qarorlarini ruhiy-psixologik jihatdan asoslashga e’tibor kuchaydi. Bu jarayonda yozuvchilarning individual uslubi, obraz yaratish mahorati, badiiy til va tasvir vositalaridan foydalanish xususiyatlarini o‘rganish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Yozuvchining “Kasofat raqamlar” romani, “To‘y” qissasi, “Puankare”, “Qotil”, “Yolg‘on va haqiqat”, “Banda” kabi hikoyalari uning badiiy mahoratini turli janrlar doirasida o‘rganish imkonini beradi. Mazkur asarlarda syujet qurilishi, xarakter yaratish, personaj nutqi, badiiy detal va kinoyaviy ifoda vositalarining qo‘llanishini qiyosiy tahlil qilish adibning individual uslubiga xos jihatlarni aniqlash uchun muhimdir. Ayniqsa, kichik epik janrlarda voqealarning ixcham ifodalanishi, badiiy detalning mazmuniy vazifasi va xarakterlararo munosabatlarning tasvirlanishi alohida tadqiq etishni talab qiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi Abduqayum Yo‘ldosh asarlaridagi badiiy tasvir vositalarini alohida hodisalar sifatida emas, balki syujet, xarakter va muallifning badiiy maqsadi bilan bog‘liq yaxlit poetik tizim sifatida o‘rganish zarurati bilan belgilanadi. Bunday yondashuv yozuvchi nasrining janriy va uslubiy xususiyatlarini aniqlash, uning zamonaviy o‘zbek adabiy jarayonidagi ijodiy o‘rnini ilmiy jihatdan baholashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Abduqayum Yo‘ldosh nasrining badiiy-poetik xususiyatlarini tadqiq etishda zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida shakllangan badiiy tahlil tamoyillari, obraz va xarakter nazariyasi, badiiy psixologizm hamda individual uslubga oid ilmiy qarashlar metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Yozuvchi asarlarining badiiyati faqat mavzu va g‘oyaviy mazmun bilan belgilanmaydi. Syujet va kompozitsiya, personaj nutqi, badiiy detal, kinoya hamda ramziy ifodalarning o‘zaro munosabati ham asarning poetik yaxlitligini ta’minlaydi.

Badiiy asarda kinoya, yumor va ramziylikning vazifasini aniqlashda ularning matndagi qo‘llanish o‘rni va kontekstual ma’nosi asosiy mezon hisoblanadi. Chunki kinoyaviy ifoda muayyan vaziyatda ijtimoiy munosabatlarga baho berish, xarakterdagi

ziddiyatni ochish yoki muallif munosabatini bilvosita ifodalashga xizmat qilishi mumkin. Shu jihatdan mazkur tasvir vositalarini alohida ajratib emas, balki asarning umumiy badiiy qurilishi bilan bog‘liq holda o‘rganish zarur.

Abduqayum Yo‘ldosh ijodining o‘rganilish tarixida yozuvchining obraz yaratish mahorati, badiiy til va uslub, makon-zamon munosabatlari hamda lingvopoetik vositalarga bag‘ishlangan tadqiqotlar mavjud.

Jumladan, Anvar Abulqosimovning “Abduqayum Yo‘ldoshev qissalarida obrazlar talqini” maqolasida “Yurakdagi iz”, “Sunbulaning ilk shanbasi”, “Yulduzlikning shafqatsiz tovoni” qissalaridagi obrazlar va xarakter xususiyatlari tadqiq etilgan. Muallif qissa janrida qahramon ruhiyati va badiiy konflikt masalalariga e’tibor qaratadi.

Maftuna Nodirovaning “Abduqayum Yo‘ldoshev asarlarida lingvopoetik tasvirning estetik ko‘lami” maqolasida “Puankare” va “Boy” hikoyalaridagi metafora, epitet, parallelizm va jonlantirish kabi tasviriy vositalarning badiiy vazifalari tahlil qilingan . Tadqiqotda til va obrazli tafakkur munosabati yozuvchi individual uslubining muhim jihati sifatida ko‘rib chiqiladi.

Z. Teshaboyevaning “Abduqayum Yo‘ldosh asarlarida makon va zamonning badiiy ahamiyati” maqolasida badiiy makon va zamonning asar qurilishidagi o‘rni, ularning tasvir hamda hikoyalash jarayoni bilan bog‘liqligi o‘rganilgan. Mazkur yondashuv yozuvchi nasridagi syujet-kompozitsion xususiyatlarni tadqiq etish uchun ahamiyatlidir.

Tadqiqotning asosiy yo‘nalishi yozuvchining turli janrlardagi asarlarida badiiy vositalarning xarakter yaratish, ruhiy holatni ifodalash va g‘oyaviy mazmunni ochishdagi vazifalarini aniqlashdan iborat. Bunda avvalgi tadqiqotlarning ilmiy

natijalari hisobga olinib, asarlarning o‘ziga xos poetik jihatlarini qiyosiy tahlil qilishga e’tibor qaratiladi.

MUHOKAMA

Abduqayum Yo‘ldosh nasrining badiiy-poetik xususiyatlari, avvalo, hayotiy voqelikni inson xarakteri va ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq holda tasvirlashida namoyon bo‘ladi. Yozuvchi ijodida oddiy turmush hodisalari badiiy umumlashtirish vositasiga aylanib, personajlarning dunyoqarashi, ruhiy holati va axloqiy qarashlarini yoritishga xizmat qiladi. Adib nasrining poetikasini o‘rganishda syujet qurilishi, xarakter yaratish, kinoyaviy ifoda, badiiy detal va xalqona til vositalarining vazifalarini birgalikda tahlil qilish muhimdir.

“Kasofat raqamlar” romanini badiiy-poetik jihatdan o‘rganishda raqamlar bilan bog‘liq tasavvurlarning asar mazmunidagi o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Raqamlarning xalqona tafakkurdagi ramziy ma’nolari bilan badiiy voqelik o‘rtasidagi munosabat asarning semantik qatlamlarini aniqlash imkonini beradi. Bunda raqamlarni faqat matematik belgi yoki xalq orasida shakllangan irim sifatida emas, balki personajlarning voqelikni idrok etishi va hodisalarga munosabatini ifodalash imkoniyatiga ega badiiy birlik sifatida o‘rganish maqsadga muvofiq. Raqamlar bilan bog‘liq tasavvurlarning syujet rivojiga ta’siri esa romanning aniq epizodlari asosida belgilanadi.

Adibning “To‘y” qissasi milliy turmush, ijtimoiy munosabatlar va inson xarakterini tasvirlash imkoniyatlari jihatidan e’tiborga loyiq. To‘y marosimi badiiy asarda muayyan voqeaning tashqi sharoitini belgilash bilan birga, personajlar o‘rtasidagi munosabatlarni ochish uchun ham xizmat qilishi mumkin. Qissada marosim bilan bog‘liq vaziyatlarni o‘rganishda an’anaviy qadriyatlar, shaxsiy manfaat va jamoaviy munosabatlar o‘rtasidagi aloqaga e’tibor qaratish zarur. Bunda marosimning

etnografik tavsifi bilan uning badiiy vazifasini farqlash muhimdir. Chunki badiiy matnda urf-odatning mavjudligi o‘z-o‘zidan poetik xususiyatni belgilamaydi, uning syujet va xarakter yaratishdagi ishtiroki asosiy ahamiyatga ega.

“Qotil” va “Yolg‘on va haqiqat” hikoyalari esa axloqiy muammolar va inson xarakteri o‘rtasidagi munosabatni o‘rganish uchun tanlangan asarlardir. Bunday tahlilda personajning xatti-harakati, qaror qabul qilish jarayoni, voqealarga munosabati va ruhiy holatini bir-biridan ajratmaslik zarur. Badiiy psixologizmning asosiy vazifasi qahramon kechinmalarini bayon qilish bilangina cheklanmay, uning xatti-harakatlari ortidagi ruhiy sabablarni ochishdan iborat. Shu bois hikoyalardagi konfliktning xarakter rivojiga ta’siri aniq matniy dalillar bilan asoslanishi kerak.

Yozuvchining “Banda” hikoyasini tadqiq etishda ham inson xarakterining badiiy talqini, personaj nutqi va muallif munosabatini ifodalash usullariga e’tibor qaratish mumkin. Xususan, personajning o‘ziga va atrofdagilarga munosabati, nutqidagi hissiy-ekspressiv birliklar hamda badiiy tasvirning mazmuniy vazifasi hikoya poetikasini o‘rganishda muhim mezon hisoblanadi.

Abduqayum Yo‘ldosh nasrining poetikasini yaxlit o‘rganishda roman, qissa va hikoya janrlarining tasvir imkoniyatlarini ham hisobga olish lozim. Roman keng syujet tizimi va ko‘p qirrali munosabatlarni tasvirlash imkonini bersa, qissada muayyan voqealar va xarakterlar o‘rtasidagi bog‘liqlik nisbatan ixcham shaklda ifodalanadi. Hikoyada esa badiiy mazmun ko‘pincha cheklangan voqealar doirasida shakllanadi. Mazkur janriy xususiyatlarni hisobga olish yozuvchining obraz yaratish va badiiy fikrni ifodalash usullarini qiyosiy o‘rganishga yordam beradi.

Shunday qilib, Abduqayum Yo‘ldosh nasrining badiiy-poetik xususiyatlarini o‘rganishda xarakter, konflikt, badiiy psixologizm, kinoya, ramziylik va xalqona til

vositalarining o‘zaro munosabati asosiy tahlil yo‘nalishlarini tashkil etadi. Ushbu jihatlarni asarlarning aniq epizodlari asosida tadqiq qilish yozuvchining individual uslubini va zamonaviy o‘zbek nasri poetikasiga qo‘shgan hissasini ilmiy jihatdan baholash imkonini beradi.

NATIJALAR

Abduqayum Yo‘ldosh nasrining badiiy-poetik xususiyatlarini o‘rganish asosida yozuvchi ijodiga xos bir qator jihatlar ajratib ko‘rsatildi.

Birinchidan, adib nasrida inson xarakterini ochishda hayotiy voqealar, ijtimoiy munosabatlar va ruhiy ziddiyatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Personajlarning xatti-harakatlari, nutqi va voqelikka munosabati orqali ularning individual xususiyatlarini yoritish badiiy tasvirning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Ikkinchidan, “Kasofat raqamlar” romanida raqamlar bilan bog‘liq xalqona tasavvurlarni ramziy ifoda va badiiy tafakkur munosabati asosida o‘rganish imkoniyati aniqlandi. Raqamlarning an’anaviy ma’nolari bilan personajlarning voqelikni idrok etishi o‘rtasidagi bog‘liqlik roman poetikasini tadqiq etishda muhim yo‘nalish hisoblanadi.

Uchinchidan, “To‘y” qissasida marosim tasvirini ijtimoiy munosabatlar va xarakter yaratish masalalari bilan bog‘liq holda o‘rganish zarurligi belgilandi. Marosimning badiiy matndagi vazifasi uning etnografik mazmuni bilangina cheklanmay, syujet rivoji va personajlar o‘rtasidagi munosabatlarni yoritish imkoniyatlari orqali ham baholanadi.

To‘rtinchidan, “Puankare”, “Qotil”, “Yolg‘on va haqiqat” hamda “Banda” hikoyalari misolida kichik epik janrda badiiy detal, psixologik tasvir va konfliktning xarakter

yaratishdagi o‘rnini tadqiq etish yo‘nalishlari belgilandi. Bunda voqealar rivoji bilan personaj ruhiyati o‘rtasidagi bog‘liqlik asosiy tahlil mezonlaridan biri sifatida qaraladi.

Beshinchidan, kinoya, yumor, xalqona qiyoslar va obrazli ifodalarni yozuvchi individual uslubining tarkibiy jihatlari sifatida o‘rganish maqsadga muvofiqligi ko‘rsatildi. Ushbu vositalarning badiiy vazifasi ularning muayyan kontekstda xarakter, muallif munosabati va asar mazmunini ochishdagi ishtiroki bilan belgilanadi.

Umuman, tadqiqotning dastlabki natijalari Abduqayum Yo‘ldosh nasrining badiiy-poetik xususiyatlarini syujet, xarakter, psixologik tasvir, ramziylik va individual uslubning o‘zaro aloqasi asosida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Roman, qissa va hikoyalarning qiyosiy tahlili yozuvchining turli janrlardagi badiiy ifoda imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

XULOSA

“Kasofat raqamlar” romani, “To‘y” qissasi va tanlangan hikoyalar poetikasini o‘rganishda ramziy obrazlar, badiiy detal, kinoya, yumor va xalqona ifoda vositalari alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur vositalar asarning tashqi bezagi sifatida emas, balki syujet, xarakter va g‘oyaviy mazmun bilan bog‘liq holda baholanishi lozim. Ayniqsa, xalqona tasavvurlar va obrazli nutq birliklarining badiiy kontekstda yangi ma’no kasb etishi yozuvchi individual uslubini aniqlashda muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, Abduqayum Yo‘ldosh nasrining badiiy o‘ziga xosligini xarakter yaratish, psixologik tasvir, kinoyaviy ifoda va ramziylikning o‘zaro aloqasi asosida tadqiq etish maqsadga muvofiq. Bu jihatlarni aniq matniy dalillar bilan asoslash adibning zamonaviy o‘zbek nasridagi badiiy izlanishlarini chuqurroq yoritish va uning individual uslubiga xos xususiyatlarni ilmiy jihatdan belgilash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abulqosimov A. Abduqayum Yo‘ldoshev qissalarida obrazlar talqini. – Ilmiy maqola. Nashr ma’lumotlari aniqlashtiriladi.

2. Nodirova M. Abduqayum Yo‘ldoshev asarlarida lingvopoetik tasvirning estetik ko‘lami. – Ilmiy maqola. Nashr ma’lumotlari aniqlashtiriladi.

3. Teshaboyeva Z. Abduqayum Yo‘ldosh asarlarida makon va zamonning badiiy ahamiyati. – Ilmiy maqola. Nashr ma’lumotlari aniqlashtiriladi.

4. Yo‘ldosh A. Kasofat raqamlar: roman. – Nashr joyi, nashriyot, yil va sahifalar aniqlashtiriladi.

5. Yo‘ldosh A. To‘y: qissa. – Asar chop etilgan to‘plam va nashr ma’lumotlari aniqlashtiriladi.